

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

KUKORELLY ENDRE

ORBÁN OTTÓ

RÁKOS SÁNDOR

SIMONYI IMRE

VERSEI

NAGY ANDRÁS

SZÍNMŰVE

„A BÖGÖLY”

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

ESSZÉJE

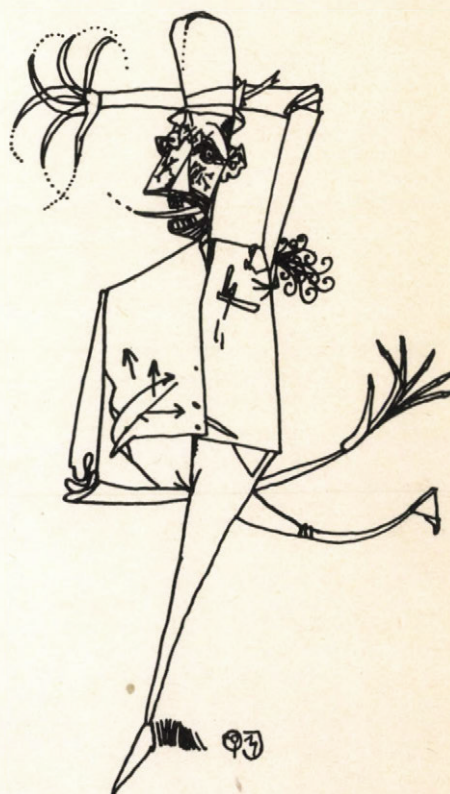
A 70-ES ÉVEK

IRODALMÁRÓL

TAMÁS ATTILA

„TÖPRENGÉS

AZ IRODALMI ÉRTÉKRŐL”

NEGYVENHARMADIK ÉVFOLYAM

1992/11

alföld

NEGYVENHARMADIK ÉVFOLYAM — 1992. NOVEMBER

<i>Orbán Ottó</i> verse: Harmincas évek, Bartók zongorázik, a közönségben ott ül József Attila	3
<i>Rákos Sándor</i> verse: Ekhós színház	4
<i>Solymosi Bálint</i> verse: Egy fok	5
<i>Nagy András</i> : A bögyöly (színmű, 1. rész)	6
<i>Kukorelly Endre</i> verse: A Rom	33
<i>Jónás Csaba</i> versei: Napút, filozófia, kárhozat	34
<i>Térey János</i> versei: Fahéjillat a karantén ideje alatt, Ez Óbuda, más erkölcs, más vétőjog	35
<i>Kabdebó Tamás</i> : ...ha meg nem haltak (elbeszélés)	37
<i>Simonyi Imre</i> versei: „Kis”-Blanár, Cselédlányok, Randevú Gyulán, A régi gyulaiak	40
fórum	
<i>Kulcsár Szabó Ernő</i> : Kétféle beszédmód között (A hetvenes évek átmeneti formáinak irodalma)	42
<i>Tamás Attila</i> : Töprengés az irodalmi értékről (2. rész)	54
szemle	
<i>Tamás Attila</i> : Orbán Ottó: Egyik oldaláról a másikra fordul; él	70
<i>Imre László</i> : Rákos Sándor: Csörte	72
<i>Bónus Tibor</i> : A „négerosztón”-tól hajtott létezés (Solymosi Bálint: A múnéger)	74
<i>Füzi László</i> : Csiki László: Adalék	77
<i>Szentesi Zsolt</i> : Jaksity György: és a világot elönté a szmötyi	79

Töprengés az irodalmi értékről

2. RÉSZ

A mindegyikükből való rendszerépítés feladata persze joggal hökkentene vissza eleve, a maga monumentalitásának emberidegenségével. Ahhoz hasonló vállalkozás lenne ez, mintha az egykori mőzesi kőtáblákat alapul véve próbálna valaki újabb korok bonyolultabb összefüggéseire is igazodó táblarendszert kiépíteni. Újabb évtizedeink posztmodernista felfogása arra hajlik, hogy bizonyos stíluskeverések mellett magát az értékviszonylagosságot is „a kor” rangjára emelje. Talán épp ez jelentené a magasabb szemléleti szintet? Az egymással mérkőző egyoldalúságok meghaladását. Te is megéltél már — néhány évtized alatt — néhány szemléleti átalakulást. Nem kizárólag a társadalom változó parancsszavaihoz igazodó felszínen, hanem egy fokkal mélyebben; az emberi, a művészi felfogások különböző rétegeiben is. A „Legyen a költő hasznos akarat” eszméjének különböző irányú alkalmazásaival ugyanúgy találkoznod kellett ezalatt, mint a lírának „a lélek balga fényűzése”-vé minősítésével. (Majd vádnak, majd ironiának, majd nosztalgianak a kíséretében.) Ha túlságosan gyorsak és sarkítottak is időnként ezek a változások, ne elsősorban idegenkedj tőlük, inkább tudatosítsd magadban: végül is a lényegünkhöz tartozik, hogy történelemben élünk. Ember-voltunk része —, az antropológia is így látja ezt —, hogy más lényeknél nagyobb mértékben tudunk alkalmazkodni külső környezetünk változásaihoz. Nem utolsósorban ehhez teremtette meg az ember a maga anyagi-szellemi *kultúrájának* azt a szféráját, amely — házfalakból és mesékből, prémekből és tudományos elméletekből, szerszámokból és jogszabályokból — „eredeti önmaga” és az „eredeti külvilág” között közvetítőként, alkalmanként rugalmas kapcsolatrendszerként tud működni. Sőt, még az is hozzátartozik ehhez az emberi lényeghez, hogy *törekszik* valamiképpen a változásra. Hiszen részben önmagának, részben közvetlen létviszonyainak a formálása, ennek átalakítása révén *lett* valamikor emberré. Alapsajátságai közé tartozik ezért a szüntelenül *valami másra* törekvés. *Nyitottság*ából adódik a változatosság, a sokféleség igénylése — bár inkább csak akkor mutatkozik ez a lényeg éppen magában a sokarcúságban, ha éppen más lényektől való különbözésére figyelünk. A nála különösen nagyfokú játékosság is felfogható ennek a nyitottságnak — a rugalmas alakváltási, magatartásváltási képességnek — a megnyilatkozásaként, viszont itt is érdemes már közben odafigyelni arra is, hogy ez a játékosság csakugyan más lényektől sem idegen, mégis főként a fejlettebbeknél mutatkozik meg. (Nem kell biológusnak lennünk ahhoz, hogy tudjuk: sokkal inkább a kutyánál és a delfinnél, mint amennyire mondjuk a gilisztánál vagy a svábbogárnál. Vagy — egy fokkal szélesebb körben, ugyanakkor egyes fajtákon belül vizsgálódva — a még *fejlődésben lévő* szervezeteknél: medvebocsoknál és kismacskáknál, nem pedig azoknál, amelyek már régebben befejezték a maguk egyedi fejlődését.) Ez a játékosság tehát nem azonos a fejlődéstől független másszerűvé válással. (A kaméleon színváltoztatását is kevesen mondanák *játékosnak*, hiába kínálkoznék itt szinte megjelöléséhez a

„színjátszás” szó.) — A kiválasztódásnak a törvényei ugyanis — melyeket végső soron létharc irányít — a *magasabb rendű* reagálások kialakításának irányában is hatnak, s ha ez a törekvés össze tud találkozni a *rugalmas* alakváltoztatásnak készségével, akkor bizonyára annak az igényei is kialakultak, hogy az ember *jellegetesen változékony viselkedéssel törekedjék egyre magasabbra*. Bizonyára kialakultak azok az ösztönös vagy tudatos próbálkozásai, melyekkel a környezetében lévő lényeknek, de akár önmagának is („eredeti”, illetve „korábbi”, „meghaladást kívánó” önmagának) fölébe akar kerekedni, azzal a céllal, hogy *tökéletesebb* lényvé váljék. Nem véletlen, hogy az ember ismételten tűz maga elé olyan erkölcsi célokat, amelyek nem elégszenek meg az együttélés *meglévő* szokásrendjének a szentesítésével, hanem eszményeket is megfogalmaznak, amelyeket *irányadóknak* tud tekinteni. A „Ment-e általa az embernem elébb?” kérdése nem alkalmilag, elszórt esetként tevődik föl, (többek között a magyar reformkor költőinél), hanem azért, mert az önmeghaladási igény általában véve jellemzi az *embert*: tudományos szóval úgy is mondhatjuk ezt, hogy fajspecifikuma annak. Olyan sajátosság, mely ugyanakkor aligha gyengít valamennyit is az élniakarás, a létezésre törekvés egyetemesebb törvényeinek az érvényén. A létezésre törekvés pedig szükségképpen magában foglalja a *saját létre* törekvésnek, az önazonosság őrzésének is az igényét. Irtózkodunk attól, hogy egyszercsak úgy kelljen magunkra — vagy korábbi önmagunkra — nézni, mint idegen személyekre. A változás csak akkor nem ütközik össze ezekkel az igényekkel, ha nem marad meg valamiféle kicserélődésnek a szintjén, ha az új nem a korábbinak a teljes megsemmisülésével jön létre, hanem elsősorban új tulajdonságokkal való gazdagodás eredményeként.

Úgy, hogy eredeti alapsajátosságai is megmaradnak; kialakul „az” és „nem az” rugalmas —, tágabb értelemben véve játékosnak is tekinthető kettőssége.

Persze látnivaló, hogy tudatos: *öntudattal*, *egyediségtudattal* rendelkező lényvé válva az emberben meggyengültek —, vagy legalábbis lelki világának a rejtettebb rétegeibe szorultak vissza — ösztönösségének a tényezői. (Azok, amelyek még az ősivel kötik össze.) De az is tény, hogy ugyanezek ki is egészültek valamivel: a *tudatos önazonosság-keresés* törekvéseivel. Nem föltétlenül gyöngítve meg azokat az energiákat, amelyek *jellegetes saját léte* megőrzésének az irányában hatottak egykor, és hatnak ma is. Akkor pedig, amikor megfogalmazódnak a „mi voltam?”, „honnan származom?” a „mit tettek az én őseim?” (vagy azok, azok akiket én őseimül vállalok) kérdései, majd elhangzanak a rájuk adott válaszok is, az egyes emberek személyén messzire túlnyúló identitásőrzésnek, vagy éppen identitásérsítésnek is észrevehetjük az erőit.

Kizárólag az emberben.

A történelem ezért is nem elsődlegesen *kicserélődések*nek, hanem sokkal inkább *variációk* egymásutánjának a sorozata, ugyanarra az „alaptémára”. Alaphelyzetek variációsoraként jelenik meg a szemünk előtt — mondhatjuk egy kis szabadossággal. Szerencsés esetekben — olyankor, mikor az átalakulás és az önfenntartás különböző törvényszerűségei egybe tudnak vágni, élő kölcsönhatásba tudnak kerülni egymással — éppenséggel gazdagodó, egymást gazdagító variációk alkotják ezt a sort. Ezért is természetes, hogy ha egyszer saját magadban keresed — hiszen úgy érzed és gondold, hogy a létezés alapigényeiből következően keresned is kell — önazonosságodnak a tényezőit, akkor ezt kell tenned más vonatkozásban is. Túlnézve önmagadon: az emberre — a világ egészében létező emberre vonatkozóan. Ugyanezekből a törvényekből

adódóan. Évszázadoknak — és amennyire a szemedet erőltetve tájékozódni tudsz —, évezredeknek és tízezszeredeknek a távolságában is keresned kell ezért azokat a viszonylagos állandókat, amelyek már kiállták valamennyire az idők változásának a próbáit.

S ha éppen az irodalomban vizsgálódva a művészetek létezése törvényeit, akkor azokat az elemi erőket kell megkeresned, amelyek valamikor létrejönni kényszerítették a költészetet — az irodalom ősfarmait. Azután azokat, amelyek még ma sem hagyták azt — az előbbieket őrzőjét — teljesen eltűnni. Aminek azt is köszönheted —, és egyedül ennek köszönheted! —, hogy minden különbségük ellenére végső soron ugyanazokat a szükségleteidet táplálhatják és elégíthetik ki a *Kalevala* gyors hullámverésű szavai és Rilke szilárd szerkezetű költői művei, a sokszáz évvel ezelőtt élt Shakespeare drámái és Márquez napjainkban írt regényei. Szellemi játékként? „Balga fényűzés” ül? Vagy inkább valamilyen „hasznos akarat”-nak a minőségében? A kommunikálás sajátos eszközként?

Vagy leginkább mégis mindezek valamilyen különös együttesével: eszköznek éppenséggel ahhoz, hogy meghaladhasd önmagadat?

*

Különös, hogy két egymástól igazán távol álló korunkbeli gondolkodó: Heidegger és — Marx nyomán — Lukács is érintette azt a gondolatot, melyet az őstörténet különböző kutatói nem annyira elméleti síkon, mint amennyire a gyakorlati tevékenységükkel fogalmaztak meg. A teljes értékűnek tekinthető válasz megfogalmazását ugyanakkor már mind a ketten elkerülték. „Az eredet... azt a valamit jelenti, amitől fogva és ami által a dolog az, ami, és olyan, amilyen... Valaminek az eredete nem más, mint lényegének származása” — állapította meg a freiburgi mester, és a marxi történetfelfogást magáévá tevő kortárs filozófus is leszögezte, hogy a dolgok lényegét nem más, mint „az objektív valóságban betöltött funkciójuk” határozza meg. (Másszóval azoknak az igényeknek az együttese, amelyeket kielégítenek, és amelyeket kielégítve mindjárt újra is termelnek — új módon kielégítve módosult változatban termelnek újjá, mindjárt fejlettebb, alapjában ugyanakkor változatlan igényeket ébresztve.) Egy olyan kialakulástörténeti vizsgálatra azonban igazában egyikük sem vállalkozott, amelyik az emberré válás folyamatában vagy annak egyik következményeként próbálná meghatározni azoknak az emberi tevékenységeknek a lényegét, amelyek hozzá tartoznak az ember-léthez — mégpedig csak ehhez tartoznak hozzá! —, ezért minden bizonnyal az ember-léttel együtt alakultak is ki, annak egyik szerves részeként.

Persze, kár lenne tagadni, hogy labilis, nehezen átlátható területre vezetnek — oda vezethettek volna náluk is — az ilyen vizsgálódások. Messzire az ő „szakmájuktól”. De mi kötelezne bennünket is arra, hogy lemondjunk arról, hogy az *alapszövegek* után nyomozunk? Csupán a bizonytalanság nyugtalanításaira figyelve: hogy vajon szakkönyvek és szakkikkek sokaságát áttanulmányozva is, nem maradunk-e túlzottan kívül a szorosabb szakma oldalán.

*

is hozzátegye a maga szavát; talán a szél sivitó füttye formálta füttyhöz az ő száját is, kicsalván belőle az első füttyasztót; talán hangjának erejét is ki akarta próbálni a feje fölött megdördülő égen, saját hangjának erejét összemérni a természetével — talán éppen azért, hogy legyőzze azt; talán a messzeségbe akart kiáltani, hogy az állatoknak válaszoljon: üzenetet küldjön nekik, s megismertesse önnön létét velük; talán a madarakkal akart párbeszédbe elegyedni, s trillázni és csicseregni, mint azok; talán amikor kőbaltával csapkodott, és az oly ridegen tompa hangot hallatott, akkor akarta ehhez a saját hangját is hozzátenni; talán... a napfölkelte csalt ki olyan kiáltást a torkán, hogy azt meghallván visszaretent önmagától, megsejtve milyen hangerő lakozik benne; talán az egyedülléttől félve akart valami hangot hallani, bárha csak a sajátját is; talán a démonokra üvöltött rá, s csodálkozással és örömmel eltelve fedezte föl, hogy erős hangja hasonló azokéhoz;” — idézted húsz éve írt könyved elején egy költő gondolatait. Ezekhez kapcsolod hozzá — ha nem is mereven illesztve hozzájuk — azoknak a tudományos kutatásoknak az eredményeit, amelyek a primitív népek költészetéből emelték ki azokat a sajátságokat, melyek a napjainkig létező fejlettebb irodalomban is szemmel láthatóan szerepet játszanak. Az eltelt évek során sem hagytad ki ilyen irányokban a kutatás lehetőségeit, s ezek éppoly kevéssé cáfolták meg ezeket a gondolataidat, mint könyved kritikai fogadtatása.

Inkább csak példáid számát szaporítaná egy kevéssé, s érvényességüknek a körét tágítaná szélesebbre, kisebb módosítások árán.

Ma is megfogalmazhatod, hogy fizikai és lelki energiáit — életenergiáit? — fokozta föl egykori erőnekeiben az ember, átélve közben az önbizalom egyszerű örömein túl abból az általános törvényből is valamennyit, mely szerint sokkal több az emberben a *lehetőség* annál, amennyit többnyire monoton minden napjaiban valóra is tud belőlük váltani. Más alkalmakkor felfokozott, de végletesen disszonáns: önmagára és környezetére egyaránt veszélyeket rejtő, önpusztító fenyegető energiáinak egy részétől szabadult meg — például olyankor, mikor magános vagy közös siratónekeiben rendezett utat törtalakított ezek számára. Azért, hogy valamiképp levezethesse őket. Különös varázselekeiben a tárgyak, mozgatóerők, dolgok birtokba vevésének mozzanatát erősítette föl — azokat a tényezőket, melyeket már ezek *megnevezni tudásában* is benne érzett. Ezt egyesítette azzal a vágyal, hogy céljainak a szolgálatába is állítsa azt a valamit — tárgyat, erőt vagy képzelet szülte lényt —, aminek a megnevezéséig már eljutott. Léleken szinte azonosulva, vagy legalábbis együtt cselekedve velük. Az altató dúdolgatásokban is fölismerhető már az *összehangolódás* mozzanata — közvetlenül az anya és gyermekének teste között —, ez módosult és erősödött föl azután az ősi munkadalokban, azáltal, hogy a szív- és lélegzetmozgások üteme egymáshoz igazodott azokkal a ritmuslehetőségekkel, melyek szintén részben a munkaeszközök „természetéből”, részben más munkavégzők testének a mozgásrendjéből adódtak. Ez kínált medret szunnyadó energiái folyamatos, zavartalan érvényesülése előtt is. A viláridegenség, a világba vetettség („Paradicsomból kiűzöttség”) ősidőktől adott élményein — éledő tudata fokozatosan kiemeli az embert eredeti spontánabb összefüggéseinek hálózatából! — az általa kialakított mítoszok segítették úrrá lenni azáltal, hogy olyan lényként jelenítették meg, akit rendezett, nem összeviasszaságtól uralt környezet vesz körül. Lehetőleg úgy, mint aki kiemelt része — talán éppen valamilyen középpontja ennek a világnak. (*Szellemi*

téren valósítja így meg azt a költészet, amit településeik kialakításakor a kézzel fogható dolgok terében tettek meg őseink: égtájak, széljárások, vízfolyások és dombok-völgyek rendjében helyezve el magukat.) Bár ennél lényegesen szerényebb „szerepkört” töltött be, lényegében hasonló célokat szolgált a mondásköltészet is — melyet szintén az az ember hozott létre, aki vágyik rá, hogy tapasztalással-értelemmel behatoljon a világ titkaiba — ez rögzíti ritmikus nyelvi alakzatokban azokat az ismereteket, melyeket világának törvényszerűségeiről szerzett, a maga szellemi örömet evokáló erőfeszítéseivel. A kultikus avatási szertartások alapszerkezete részben a siratók és az erőnekek legfontosabb mozzanatait egyesítette magában, de már a majdani klasszikus tragédiák *katarzisé*nek is érlelte a csíráit a maga bonyolultabb szerkezetében. (Az avatásra kerülő fiatal megpróbáltatások egymásutánjában jut el egy olyan fázisba, mely őt létének alapjaiban is megrendíti, s melyben megválnak énjének egy mondhatni „régebbi változatától” — úgy, hogy utána megtisztulva, megerősödve lehessen részévé „a próbát megálltak” felsőbb szintre ért csoportjának. Ebben már a fejlődés szakaszosságának az alapmodellje is megjelent — egyben-másban a varázsének közé számító sámánénekhez hasonlóan. Ahol is a mind teljesebbé váló extázis nyomán a tetőpontra jutást, a „magán kívül levést” majd föl váltja a felsőbb lényekkel való képzelte találkozás elcsöndesedő révülete, hogy innen azután képzelte vagy valós bölcsességekkel gazdagodva térhessen vissza mindennapos gyakorlati tevékenységeinek megszokott színterére.)

Igaz viszont, hogy ha fölvetted annakidején a főbb típusok közé a siratók ellenpártjaként a diadaléneket — ahol is nem a váratlan veszteség által kitermelt, hanem a küzdéshez felgyűltből megmaradt és a sikerélménytől „utánpótlást nyert” energiák kívánnak rendezett levezetést, annak érdekében, hogy helyreálljon a szervezet belső egyensúlya — akkor indokolt lett volna, hogy a dicsőítő éneket is külön említsd. Mint az erőnek más „irányú” ellenpárját, illetve mint azzal rokon típust. Mint olyan ósköltészeti formát, melyben nem az *én* (vagy ennek kiterjesztett változata, a *mi*: a horda, a törzs, majd valamilyen nagyobb közösség — például a nemzet, az osztály, vagy éppen maga az emberiség) magasztolódik föl, nem közvetlenül a megszólaló személyek felnövelt énje mutatkozik az elhangzó szavak fényében csodálatra méltónak. Hanem a *te* egy változata. Hiszen ebben a költői formában olyan lények vagy képzelte lények dicséretét hirdetik messzire hangzó erővel a szavak, mely fölötté áll a megszólalónak, és az a gyönyörűség táplálja őket, hogy sikerült kapcsolatot teremteni a fölmagasztalt lényvel. Valamilyen lenyűgözöttségtől való megszabadulásnak az öröme. Kezdetben leggyakrabban a fölkelő nap életet árasztó, a dolgokat láthatóvá tevő tűzgömbje készletti megrendülésre és indítja szóra a tőle oly sokban függő embert, később egyre gyakrabban valamilyen diadalmas győztesnek az ünneplése is. Ez a hevület azonban nemcsak nap-himnuszokban és uralkodók dicséretében bontakozhat és élhet tovább, hanem a zoltárokban éppúgy, mint a szerelmi líra darabjaiban — a világot megújító „nyugati szél” köszöntésében vagy éppen a szabadság istenítéseiben.

Elmondhattad ezek után — és elmondhatod ma is —: a folklórkutatásokra alapozott föltevések szerint az ókortól századunkig húzódó irodalmi vonulatnak *majd nem minden alapformáját* kitermelték már a prehisztorikus idők. Azok az évtizezredek, melyek az embert emberré formálták.

Vannak viszonylagos állandók — mondhatjuk azokkal a formális eljárás-

sokkal kapcsolatban is, amelyek döntően fontosak az irodalom sok évezredes alakulástörténetében. (Hogyan is mondta Heidegger? „Az eredet... azt a valamit jelenti, amitől fogva és ami által a dolog az, ami, és olyan, amilyen... Valaminek az eredete nem más, mint lényegének a származása.”)

Persze az itt felsoroltak mellé okvetlenül oda kell még tenned az eseményekről való egyszerűbb „beszámolásokat” is, az egyszer megtörténtek viszonylag hű újramegjelentéseit. (Végső soron mindegy, hogy tényleges utánjátszásról van-e szó, vagy pedig csak érzékletes elbeszélésről — esetleg éppen énekes előadásmódról.) Tehát elsősorban a színjátszásnak, közvetve azonban megannyi regénynek, elbeszélésnek az előzményeit — távolabbról a történetírást is. Bennük a történet tudatosítására —, azt is mondhatod: a megismerésére — irányuló törekvések érvényesülését is látnod kell, mégpedig bizonyára nem is kevésbé, mint mítoszokban és a mondások költészetében. Azt is kimondhatod, hogy a rendben láttatni akarás *vágya* nem alakítja mindig annyira át a *tapasztalással* nyert ismereteket, amennyire ezt az olyan típusú énekekben megtörténik, amelyek jobban szabadjára engedik a képzeletet. Ezek realisabb képet adnak a külvilágról: olyat, amelyik szigorúban igazodik a mindennapi tapasztalathoz, mint azok, amelyek a mi számunkra már mindenképpen fantasztikusnak mutakozó mítoszokban elevenednek meg. Róluk szólva sem hagyhatod el viszont annak hangsúlyozását, hogy sohasem akármit játszik vagy mond el — „utánoz” — a maga eszközeivel az újramegjelentő — akár legpontosabb, leghívebb újraeljátszásban. (Megismerni sem akármit kíván, nem akármire mozgósítja utánzóképeségét, mely — egyébként más fejlettebb állatoktól eltérően — már egyes majomfajtáknál sem korlátozódik fajsajátos viselkedési módok utánzására, hanem jóval nyitabb, lényegesen többirányú azokénál. Szülei utánzásán túl más lények viselkedését is „kipróbálja” már a kölyök a maga módján.) Tehát itt sem felejtendő el, hogy például soha nem a vadászatot szakítja félbe a primitív ember annak kedvéért, hogy eljuttassa vagy elmesélje a mindennapok tevékenéseit, hanem rendszerint a mindennapok monoton, helyhez rögzített, többnyire kisszerű tevékenységeiből emel ki a történetmondás, új és új színterekre nyitva kaput. Olyan életmegnyilvánulásokkal kapcsolva össze a nézőt vagy a hallgatóságot, amelyekkel más módon csak ritkán találkozhat. Vadászatok, harcok bravúros helyzetmegoldásai, veszélyhelyzetek legyőzései kívánják csak meg az újramegjelentést. Olyan alakokba és történésekbe való „belehelyezkedést” tesznek tehát ezek lehetővé, melyekben valamilyen *rendkívűliségnek* —, például a fizikai és az erkölcsi erők összpontosításának — jutott fontos szerep. Másrészt bármilyen nagyfokú legyen is azért a benne az újramegjelentés képessége, és öröme — akár a rendkívűli történésekből kimaradt többek számára biztosítva különböző helyzeteknek képzeletbeli, illetve játékos „megélését”, akár önmagának, (az után, hogy fokozatosan visszasüllyedt saját „mindennapjainak” szintjére) — azért el is tud térni az eredetitől, a *mintától*. Szándékosan is, tudatosan is, mégpedig egyértelműen annak az érdekében, hogy minél több olyan jelenetet „alakítson” gesztusaival vagy idézhessen föl szavainak a segítségével, melyekben valaki ügyesnek bizonyult, bátor volt, másokért áldozatot hozónak mutakozott. Olyan jeleneteket, amelyek mozgósítani tudják a képzeletet vagy az alakuló erkölcsi érzékenységet.

Valami viszont elkerülte korábban a figyelmedet. Azt, hogy a rejtvényeket — a játékos rejtvényfejtési szertartásokat — indokolt elkülöníteni a bölcs

mondások költészetének csoportjában. (A mai közmondásoknak, illetve — magasabb szinten — a gondolati líra előzményeinek csoportjában.) Mert igaz ugyan, hogy mind a két esetben fontos szerepet játszanak a gondolat eleven mozgásai, s mind a kettőben az gyönyörködtet leginkább, hogy általuk a világ törvényeivel, belső összefüggéseinek rendjével ismerkedhet meg az ember, miközben szabadulni próbál világba vetettségének az érzéseitől, a rejtvények esetében azonban ennek a mozzanatnak egy fokkal kisebb a súlya. — Ugyanakkor valami más is belejátszik a kialakuló lélekállapot különösségébe. Nevezetesen az, hogy a rejtvényben alighanem *magának a kitalálásnak*, a megfejtésnek a „művelete” a legfontosabb. Tehát a nemértés állapotából az értésbe való átjutásnak többnyire villanásszerű, *megvilágosodás-jellegű* sikerélménye. Az, amivel persze — kevésbé mozzanatos változatban — a sámán szavainak értelmezése is megérintett: az a különös öröm, mely azt a folyamatot követi, hogy az ember felszabadul az értelmezni nem tudás nyomasztó terhei alól.

Míg a mítoszi történekek meghallgatása főként a kaotikusoknak érzett *jelenségek*, addig ez inkább az értelmezhetetleneknek mutatózó *jelek* rendjének világossá tevésével gyönyörködtetett el úgy, hogy ennek a „varázsában” a primitív ember még tényleges varázst tételezhetett föl. Akár földöntúli erők jelentkezését is.

Hogyan is fogalmazott József Attila, a zenéről szólva? „Csak disszonancia által lehetséges alkotás. Akonzonancia nem egyéb megértett disszonanciánál.” A megérteni tudás sikere maga is művészi örömrzést kelthet.

*

Ha saját „történetedre” (saját életutadra) gondolsz vissza, akkor is el tudsz különíteni egy határmezőt — majdnem hogy határvonalat is —, amelyhez elérve valami egészen mást is jelentett számodra az irodalom, mint amit korábban. És rövidesen majd a festészet is; gondolj csak vissza a negyvenhatos — a Fillér utcai MKP párthelyiségben rendezett! — Csontváry-kiállításra, majd a Károlyi Palotában kiállított modern festmények és szobrok végignézésére. Társadalmi katakizmák és háborús frontátvonulások érlelte kamaszkorodban találtál rá Ady versvilágára (emlékszel? az ő bronz arcmását is ott láttátok a kiállításon, léköpve egy arrajárótól — vajon kinek a gyűlölete ítéltetett így „az utolsó magyar” fölött?), ezt követte egy új szín- és egy új hangrendszer megismerésének valamilyen különös izgalma. Persze, meg kell vallanod, hogy végső soron ekkor is ahhoz hasonlóan tetted azért magadévá a „Vagy bolondok vagyunk, s elveszünk egy szálig, / Vagy ez a mi hitünk valósággá válik” mindent egy lapra föltevő társadalomformálásának a hitét, Esze Tamások, Dózsa Györgyök és némán összehajló magyarok tragikus sorsvállalását, ahogy évekkor korábban az *Előre!* fürgeteges sorai ragadtak magukkal, valamilyen képzeletbeli, honmentő háborúba. (Csak talán felelőtlenebb volt ekkor ez a hit-vállalás?) A titokzatosság nem volt már egészen új, hiszen régebről ismert Arany-balladák tragédiáinak atmoszféráját vihetted át képzeletedben ezúttal a mindig mindenről elkésők, az Ós Kajánnal hiába vívók, a Magyar Ugaron bolyongók vagy éppen a ködbe fúltn utat kereső hajók világába. De azért valami mást is érezned kellett — vagy legalább érezned lehetett már ekkor. Magának a *titoknak*: a csak kifinomultabb, összetettebb lélekkel érzékelhető titoknak a varázsát. A különös nyelvvel találkozásnak valamilyen misztériumát. Azt, hogy az olvasott versek

világában — és aztán hamarosan találkozta velük rokon más „világokkal” is — nem csak a megjelenített tájakon ülnek gyakran olyan ködök, amelyek elveszik a látás élet és különös borzongásokkal töltenek el, hanem *magukra a szavakra* is rátelepül valamilyen ködfátyol, mely ugyanakkor másfajta érzékeléseket tud szédítően felfokozni. Érvénytelenítve bármiféle gépies értelmezési kísérletet, s ezáltal mintegy állandósítva magának az értelmezésnek a folyamatát. Fekete zongorák titokzatos hangjai keltenek itt félelmetes és mégis gyönyörteljes rezonanciákat, Hóvár bérceken rendezett szertartások avatnak akaratlanul is azok résztvevőinek sorába, Nagy Pénztárnokok kegyetlen ítéletének kutatnád a teljes értékű jelentését — mi lehet az ilyen szavak mögött: „Itt a béred, hogy magyar lettél”. És miért is akarnád olyan mélyről jött akarással a soha nem látott Csók-Kisasszonynak „könnyel mázolni be arcát”, vérrel festeni a szemöldökét — és milyen is lehet igazán „a rímek bíbor hajnala”? Korábban az Arany-balladák cselekménykihagyásainak sejtetései is tudtak persze vonzani — azzal, hogy ezek kiegészítésével kellett próbálkoznod —, az azonban, hogy itt csaknem mindig titkokkal: lehetséges rád vonatkozások csodás-félelmes hálózatával kerültél érintkezésbe, valamilyen másfajta szellemi izgalmat is ébresztett benned. Bizonyossá vált, hogy nem csupán egy-egy történést akartál újra meg újra bensőleg látni — és ennek az élménynek a kedvéért nem is csak hangoknak rímek rendjébe illeszkedését, ritmikai lánccá bontakozását akartad valamitől hajtva újra meg újra hallani —, hanem *maguknak a szavaknak* az egymáshoz fűzése is lehetséges titkaik fölfedezésére izgattott.

És bármennyire mások voltak is hozzá a „dízletek”, akkor is bontakozott benned valami ebből az érzésből, mikor a sötétet meg-megbontó lángokat nézve találkozta azokkal a dallamokkal és szavakkal — esetlen hangoddal magad is megformálva őket —, melyek számodra korábban ismeretlen fájdalomknak a részesévé tudtak tenni. („Hej, halászok, halászok, Merre mén a hajótok...?, Béres vagyok, béres, béresnek szegődtem...”) Kétfajta élmény találkozott ebben a szertartásban. Az egyik volt a más sorssal való összetalálkozás — valamilyen „komolyan játékos” azonosulás évszázadok távolából indult emberi sors-lehetőségekkel —, a másik maga a titoké. Az, hogy a szavak, a dallamok mindig csak sejtéseket adtak arról az életformáról, amelynek mélyen a talajában gyökereztek. Megismerésre, kutatásra indított, amit hallottál, de azért abból is megsejtettél valamennyit, hogy bármilyen lázasan keress is majd, célba érni soha nem fogsz. (Azután olyan évek jöttek, melyekben már-már elfelejtetted —, hogy tudtad, akár csak félig is, elfelejteni? —, hogy saját korod versírőitől is jogod és kötelességed, hogy elvárd ezt a varázst, vagy éppen ennek valamilyen új változatát. *A szarvassá változott fiú* fájdalmas kiáltozásai, *A havon delelő szivárvány* színeket szikráztató, majd tragikussá komoruló sorai figyelmeztettek újra teljes erővel erre. Hangütésükkel az évekre eltávolodott Weöres Sándor világához is visszavezetve.)

Valamikor a sámánt — a papot — is idegen, esetleg másutt sehol nem létező szavaknak a használata, ilyen szavak homályos, jelentésmezőt teremtő ismételtetése jellemezte, s ez abból a borzongató gyönyörből is sugallhatott valamennyit, melyet a világ értelemmel föl nem fogható összefüggéshálózatával kapcsolatba lépés tud ébresztetni — ehhez hasonlóan jelentkezett századok múltával itt is valamennyi a szólás, a megnyilatkozás, a hanggal valami mást megjelölni törekvésnek az ősi misztériumaiból. A rejtvényekben vagy esetleg éppen rejtvényversekben viszonylag egyszerűbb változatokban volt ugyan

jelen mindez — hiszen itt a *teljes* homály állapotából a tapogatózások kezdeti szakasza után villanásszerű összefüggésfölismeréssel a *teljes* értésnek az állapotáig kellett eljutni — a kapcsolat azonban itt is szembeötlő. Akár az egykori delphoi jósnők szavainak hermeneutikai problémát adó értelmezéseiben, utóbb pedig példabeszédeknek, metafizikus és más műveknek a befogadásában.

„Hatásminőségének” részleteit tekintve persze nagyon is elkülönül ennek a belső tevékenységnek az arculata, lényegében mégis aligha tér el az önfelfokozás, az egyensúly helyreállítás, a szűk világot tágabbá tevés, a tágabb világgal kapcsolatot teremtés előbb kiemelt mozzanataitól. Hiszen valamiképpen itt is egy szavakból megéledő „világ”-gal léptél kapcsolatba, itt is felül kellett múlnod korábbi ömagadat — végül pedig itt is mintha *helyreállt* volna benned valamiféle rend. És itt sem egyszerűen a korábbi szinten.

*

Fontos itt el nem felejtetni, hogy a *szó* misztériumában a zene anyagát adó *hang* misztériumának egy része is ott él — legalábbis egykori megalkotóinak és ősi használóinak a lelki világában. Fák odva mellett különös hangokat adva elsuhanó, nádszálak sűrűjét susogtató szelek és az ember által „megszóllaltatott” lukas csontok, bemetszett nádszálak hangjai közti hasonlóságok keltik ennek az élménynek az alapját. Mintha régen elpusztult, régen a földre temetett, testükkel már a növényvilágot tápláló őseik szelleme szólalna meg bennük a primitív ember számára. Mintegy ővelük azonosulhat, őtőlük is tanulhat, órajtuk és az ő közvetítésükkel próbálhat meg a tágabb külvilág erőin úrrá lenni az, aki újra megszóllaltatja a halottakat —, a „némaságra ítélteteket” —, aki magáévá téve a hangadás titkait saját igényei szerint is alakítani tudja ezeket a hangokat. (Megszóllaltatásuk alkalmával, a táncos szertartásokon felöltött maszkkal ezért is fedi el saját, „egyszemélyes” arcát, azért, hogy ővelük: az ő immár *egyetemességet képviselő* lényükkel lehessen egygyé.) Az értelmessé tagolt és értelmes rendbe állított szó a tudattal bíró ember „hatalmának”, — az ő *tudatos* világot formálásának — a lehetőségeiből éreztet többet, míg a szélhajtotta nádak és füvek hullámozásához hasonló ritmusú, máskor ismeretlenből jött, éji madarak vijjogásához hasonló idegborzoló hangok inkább az *ösztönök* mélyén élő sejtelmeket élesztik, kifürkészhetetlen természeti összetartozásoknak a megsejtéséről vallva. A ritmus hullámverése inkább beleold a világba, míg az értelmes szavakból szerkesztett bölcs mondások inkább fölébe emelnek annak. Megragadható, irányított tevékenységgel birtokba is vehetőnek mutatják azt — anélkül, hogy közben okvetlenül eltávolítanának tőle.

Ellentétéből épült ez a világ is. Egyaránt szerephez jut benne az erőérezet fokozása és a kínoktól szabadítás, a révület és a tudatosság. Változó arányban, de egyaránt megjelenik itt is a rendkívüliség keresése és a szabályok fölismerésének igénye.

Szabályozóként: rugalmas, mondhatni *játékos szabályozóként* működik létrehozóinak életvitelében a költészet, részben a belső, még inkább pedig a külső föltételek változásaihoz igazodva. Főként alapviszonylatokban.

Itt kell megint kiegészíteni és mindjárt általánosabb érvényűvé is tenni azt, amit korábban megfogalmaztál. Annak kimondásával, hogy a többi művészet (vagy „művészeti ág?” de hát teljesen egységes egész-e „a művészet?”) kiala-

kulásának története sem vall másról, mint amiről az irodalomé és a zenéé. (Itt pedig már nem is kell mindegyre analógiákkal beérnünk, mint ott — hiszen ki is hallott volna közülük valóságos ósköltészeti alkotást? Két évszázad kutatói csak a primitív szinten megrekedt újkori népek folklórját tanulmányozhatták, míg a régészeti leletek már közvetlenül is visszavezetnek évtízezredeknek, néha akár évszázazredeknek is a messzeségébe.)

A költészet — mint a művészetek egyike — akkor is a mindennapi kieszeretségéből emelt ki, mikor valamiképpen az éntudatot erősítette, ezt fokozta, de akkor is, mikor elzsongította ezt, annak kedvéért, hogy inkább a természeti erők szövedékébe kössön bele. (Hiszen a mindennapiság szintjén sem az egyiknek, sem a másiknak az élménye nem erős. A táplálékgyűjtögetésnek vagy a semmittevésnek a folyamatában, évtízezredekkel később pedig egy-egy kiszorgálandó gép mellett állva vagy tervezőasztalnál sémafeladatokat megoldva ugyan mitől is erősödnék föl akár az egyiknek, akár a másiknak az érzése?) Az embernek pedig — és lények millió fajtája közül is egyedül az embernek! — a legfontosabb sajátosságai közé tartozik, hogy akár „A világ vagyok! Minden, ami volt, van...” élményét is ki tudja alakítani. *Tudatosítva* személyes léte *tudattalan* kapcsolódásainak végtelenbe nyúló láncolatát. Elemi szintű létösszefüggéseinek a folyamatosságát. Ösztönös létében nappalok és éjszakák, fogyó és teljesedő hold-látványok, tél—tavasz—nyár—ősz egymást váltásának szabályosságával is összehangolja őt — mintegy annak részévé teszi — az énekek ringatása vagy felpörgetése; más módon, végső soron mégis ugyanezt teszi a kérdés-feleletek szimmetriává kimerevíthető ritmusszerkezete is.

Maradj még egy keveset ezen a tájon.

Szerkesztésről leginkább akkor kellett beszélned, mikor a mítoszoknak alapösszefüggéseket körülptogató-kirajzoló szerepével próbáltál számot vetni. Ekkor kellett arra is fölfigyelni, hogy ez a rendteremtés távolabbról avval a megtervezéssel is rokonnak látszik, mely az ősi építkezéseken: hajlékok és települések létrehozásában, ezek térbeli elhelyezésében jelenik meg.

Valóban: nem kell a művészet „őscsirájának” romantikus színezetű föltevését elfogadnunk ahhoz, hogy lássuk: már a legrégebb időkben is vannak közös jegyei a művészetek előzményeinek. Éppúgy mitikus, szent, varázsos a megépített hajlékok belső és egymás közti rendjének kialakítása — valamilyen „betájolás” az elképzelt világegészben — ahogy szent például az avatási szertartás is: a belső átrendeződések sajátos műveletsora. (Gyerekek csoportjának átjuttatása a „teljes értékű” felnőttek magasabb rendű együttesébe.) Ilyen lesz majd a vetés is: növényi magoknak „meghalásra” és „újjaszületésre” a földfelszín alá bocsátása — az avatásokkal együttjáró barlangba bújásokhoz hasonlóan. Csodás az önfelfokozás is — felsőbb erőkkel sikerül vajon egyesülni ilyenkor? — akár a halál titkával való szembesülés, a veszteség kinjának megkönnyítő eljajongásával. Ilyen a vélt állatóságok megidézése is, akár a föld peremén feltűnő napkorong diadalának köszöntése, mely a fönséges látvány forrásával köti össze érzése szerint a megszólalót.

Bár ha csak alattvalói rangban is.

Csodás mindez azért is, mert létmélységeket érintő az élményalapja, csodás a ritmus, a dallam, a szerkezet „eszközeinek” alkalmazásától is.

Igen, a fölismert és alkalmazott szerkezet is csoda a maga módján. Nem csak az irodalom ősfarmáiban.

Hiszen a szakócák létrehozásában is benne rejlenek a szerkezeti „varázs”

alapelemei, évszázazredek óta. Véletlenszerűen valahol ott heverő, az arra járótól előbb idegennek mutatkozó tárgyakban lesznek fölismerhetőkké — ahhoz hasonlóan, ahogy majd napjaink gyermekei számára a képrejtvények vonalkuszáságaiból hirtelen előrajzolódó nyuszik és vadászok, bábúszan nézett felhőalakzatokból kialakulni látszó sárkányok — a számukra felhasználható eszközöknek a körvonalai, azok a körvonalak amelyeket majd pattintással-csiszolással ebből a lehetőségből tényleges valósággá lehet alakítani. (Ennek az érzésnek valamilyen magasabb formájú változatáról vall majd igazában Michelangelo is, mikor ő már saját leendő szobrainak a lehetőségeit látja meg előre a különböző márványtömbökben.) Akkor kezd azonban ez az élmény jellegzetesebben szellemi arculatot kapni —, magasabb rendűvé válni —, mikor az a művelet, mellyel az ember az iránta közömbösnek mutatkozó tárgyat saját igényeinek szolgálójává alakítja, már valamilyen általánosabb törvényeket is követ. Mikor formálójá megsejti, fölismeri ilyen törvényeknek a létezését. Amikor olyan törvényekhez, olyan rendhez igazodik, melyek éppúgy érvényesnek mutatkoznak órá, mint a rajta kívüli világ végtelenjére vonatkozóan. Egyetemességük megsejtésének borzongató izgalmát ilyenkor törvény-voltuk kimértségének a fölismerése ellentétezheti. Az életet kioltó — ezzel egy másikat megmentő — dárda- és nyílhegy már nem csak a háromszöget foglalja ugyanúgy magában, mint a botokból és bőrökből viszonylag szilárdan megépíthető sátor oldalnézete (vagy bármely szilárd építmény alapozásának az elemi egysége — vagy például az öt fenyegető állatok rámeredő karma) hanem ezen túl általában véve testet ad a szimmetriának is. Végső soron ahhoz hasonlóan, ahogy a világban lábát megvető ember másik fegyvere és eszköze, a kőbalta (ha jól sikerült megformálnia), vagy a csónak, az evezőlapát, a csoport fennmaradásában döntő szerepet játszó, szimbólum-értékűvé nemesező főzödedény. Parányi eltérésektől eltekintve ilyen egyik „tengelyük” szerint a fontosabb állatok és az ember teste — önmagáé is. Mint ahogy szimmetriához hasonló egyensúlyrendszert alkot pár-voltában a férfi és a nő (a hím és a nőtény) is, akár a mítoszokban egymással mérkőző fény és sötétség. A kezdő- és a végpont. Szimmetria-arculata van az égen a holdnak és — a legtökéletesebben, hiszen végtelenül sok tengely mentén sokszorozhatóan! — legfőbb éltetőjének, a napkorongnak is. De ahhoz, hogy pálcája pörgetésével lelophasson belőle magának valamennyit a nap életet biztosító tűzéből, a pálcának is ugyanolyan keresztmetszetűnek kell lennie. (Oldalról pedig egyenesnek — egyenesek párhuzamosának.) Alapvonalaiiban tehát ugyanolyannak, amilyen a színeiben tőle nagyon is eltérő, sötétben félelmetesen rámeredő szempár — egy másfajta; baljóslatúbb, de nem föltétlenül gyöngébb élményforrás. Vagy a titokzatos őselembe: a vízbe vetett és által elnyelt kő nyomán meginduló, a távolban elnyugvó hullámverés. Körbe fordulva „veheti birtokba” szemével a horizont teljességét is — ezt a körforgást felgyorsítva eshet révületbe a sámán, eljutva a felsőbb erőkkel találkozás élményéig. Magának a körben — a korongban —, végtelenül sokszorozható szimmetriának az érdekessége pedig fölkeltheti a figyelmét akkor is, mikor egy-egy virágot vagy egy-egy hópehely kristályszerkezetét veszi szemügyre. Ami ezeknek a változatoknak a sokaságában is érzékelhetővé lesz számára, az lesz egyenesen szembeszökővé olyankor, mikor egy víztükörhöz érve a vonallal elválasztott megkettőződésnek a csodájával szembesülhet. Azzal a lehetőséggel, hogy bármiből szimmetriát alakíthat ki.

Ő még nem tudja ekkor — évtízszázadokkal későbbi utódai fogják csak

pontosabban leírni ennek molekuláris-atomszerkezeti törvényeit — annak sejtelve azonban már korán megborzongathatja a maga titkával, hogy a szimmetria valójában alighanem „az anyag leglelké”-hez tartozik.

De magát a háromszögben foglalt hármasságot is változatok sokaságában mutatja számára a létezés. Szellemi „síkon” ezért a hármasságot is valahogy ahhoz hasonlóan „teheti magáévá” a világra rácsodálkozó és abban saját helyét föllelni akaró őszünk, ahogy fizikai úton a sziklából letörten heverő követ vagy a fáról letört ágakat „sajátította el” azáltal, hogy meglátta benne a kialakítható fegyvernek vagy szerszámnak a lehetőségét. Ilyenkor az „mutatta meg magát” számára hirtelenül, ami korábban is mintha ott rejtőzött volna már titkos lehetőségként a mélyében. Csak itt a „számomra ez hasznossá tehető” fölismerése helyett az „ezer alakban láttam már hozzá hasonlót” megérzése vezetett el az elsajátítás különös érzéséhez. Hiszen ahhoz hasonlóan, ahogy a köralakra emlékeztetőt vehette észre virágmagvakon és évgyűrűkön, elhajításuk előtt húrba kötve megpörgetett köveken és összetekeredő kígyókon, ahhoz hasonlóan láthatta meg „a hármat” ténylegesen háromszögalakzatok gyakoriságán túl — például — a két végpont — egy súlypont tagolásban, vagy az idő- és térbeli *valahonnan valahová* menés folyamán *valahol* levés hármasságában is. (Aminnek elsajátítása természetszerűen befolyásolta azután egész nyelvi rendszerének is a kialakításában.) Idővel még a háromdimenziós térfelfogásban is ez ölthetett testet. Ennek a hármasság-elsajátításnak az „okos misztériumát” vitte tehát újból meg újból bele valódi vagy képzelt történeteinek a fölépítésébe is: a három próbatétel, három nap járőföld, három kívánság, három testvér (három tündér, ördögfi, vadállat stb.) szerinti tagolásokba, a háromszori nekigyűrűkőzésekbe —, mint ahogy néhol még majd a Legfőbb Lényről kialakított képébe is. (Még fejlettebb absztrakciós szinten majd a tézis-antitézis-szintézis rendszerébe.) Esetleg nagyobb elbeszéléseinek egészét is eszerint fogja majd tagolni: a mindennapokból kiemelő, majd az oda visszaereszkedni engedő „bevezető” részek kettőse közt helyezve el az előadni kívánt események elmondását — „tárgyalását” —, a látványok leírását, a legfőbb gondolatok megfogalmazását, vagy a rendkívüli, felzaklatott érzések megszólaltatását.

Csodálatosnak mutatkozik a hármasság, hiszen azon túl, hogy ezer arcot ölt azok szeme előtt, akik fogékonyak a világ dolgaira, ő maga is változatok sokféleségében tudja ezt alkalmazni. S — egykönnyen meg nem magyarázható, módon! — tapasztalatainak sokasága szerint sikerekhez is sokszor hozzá tudja ez segíteni. (Ha pedig egyszer-másszor elmaradna a siker, azt nem kell mindig észrevenni — vagy pedig lehet valamilyen „magyarázatot” találni a „csoda” elmaradásának elfogadhatóvá tevéséhez, azok számára, akik szívesen hisznek a csodákban.) Természetes hát, hogy ez a hármasság egyre gyakrabban és egyre nagyobb mértékben lesz részévé a művészi, köztük az irodalmi alkotásoknak is. Ha tehát föltételezzük, hogy az emberben végső soron megmarad önmagával való azonossága, akkor nincs okunk csodálkozni azon, hogy azokban a művekben is továbbél, amelyek évezredekkel vagy akár évtizezredekkel később keletkeztek. (Hármas rímekben, motívumok hármasságában, refrénszerkezetekben, versszaképítésben, felvonásokra tagolódásban vagy éppen trilógiák alapsémájában.)

Már *lelki szükségét* érezte ennek, a felfogásukra készsé vált pszichikum, mitikus magyarázatok nélkül is.

Az a varázs, melyről az ember úgy érezte, hogy a gyakorlati élet formálását segíti, évtizedek múltával jellegzetesebben szellemi arculatot tudott öltetni; olyan „varázs”-zsá átlényegülve, melyben egyetemes valóságtényezők intuitív elsajátítása teremt valamilyen különös lelkiállapotot.

Abban a folyamatban, melyben az egyetemes tényezők egy részét *játékos rugalmassággal*: a gyakorlatot az elmélettel összekötő szabad, jólesőn változatos tevékenységek „mezőnyében” teheti magáévá. Ezek alkalmazását próbálgatva mindegyre önnön lehetőségeit, saját szervezetének, saját lelkivilágának a törvényei közé asszimilálva azokat.

*

Nem ragadott túlságosan is messzire magával elméletieskedés lendülete?

Annak az igénye, hogy fölépíts egy minél zártabbnak, minél jobban megoldottnak mutakozó gondolatmenetet — akár észre sem véve közben, hogy végül már ennek a *sterilen szellemi* örömevel helyettesíted azt a feladatot, hogy megválaszolj olyan kérdéseket, melyeket a *tapasztalati valóság* tesz föl? (Végső soron talán ahhoz a beállítottsághoz is hasonlóan, amelynek szellemében annak idején elvárták tőled — gimnáziumi osztályfőnöktől — mindenféle szempontú statisztikáknak az összeállítását, úgy, hogy utána mindig csak a számadatok és számcsoportok egymáshoz való viszonyított rendjét ellenőrizték, soha nem törődve azzal, hogy vajon mekkora az egyes számok fedezete a „papírlapokon kívüli valóságban”?)

Az biztos, hogy örömet ad, ha úgy érzed: olyan sorrá rendezhetsz gondolatokat, melyekben csak kevés hézag maradt. Hiszen a maga módján ez is egyfajta jóleső barkácsolás — adott esetben sikeresnek mutakozó barkácsolás. *Ettől* azonban miért kellene mindjárt gyanakodva nézned, amit teszel? Ebben annak az általánosabb öröme is megjelenhet, hogy egyáltalán *van* valamilyen rend a dolgokban és közöttük. Hogy nincs fallal elzárva előled a világban való eligazodás lehetősége.

És ha egyszer olyan általános tényezőnek a mibenlétére keresel választ, amilyen a művészi érték — ami az irodalmi alkotásokat is maradandóvá tudja tenni — akkor nem idegenkedhetsz az általánosítás műveleteitől. Még akkor sem, ha ezek elég messzire elvezetnek — átmenetileg akár madártávlati magasságokba.

Valójában most is főképpen azért látszott indokoltnak *ezeknek* a magaslati pontoknak a megközelítése, hogy *másokat* cserélj föl velük. Hiszen úgy érezted: innen — az általad most megjelöltektől — vissza tudsz majd találni azokhoz a közvetlen tapasztalatokhoz, amelyektől elindultál. Míg olyanoktól, amelyeket — amilyeneket — mások ajánlottak egy időben, vagy esetleg ajánlanak még ma is elég nagyfokú határozottsággal, sokszor nem érzed megvalósíthatónak ezt a visszajutást.

*

De hát mi ellen is tiltakoztál, mit nem tudtál (és nem tudsz ma sem) legfőbb iránymutatásnak elfogadni?

Főként azt a művészetfelfogást, mely — régibb retorikai hagyományokat követve — valahol az egyébként általad is nagyrabecsült racionalizmus felvilá-

gosodáskorabeli jelentkezésénél vette kezdetét, s mely másfél évszázaddal később a lukácsi esztétika megismerés-konceptiójában találta meg az egyik, és a szemiotikai-kommunikációelméleti irodalomtudomány irányzataiban a másik legjellemzőbb formáját. Azt, amely szerint az irodalom — más művészetekkel együtt — lényege szerint *megismerést* nyújt, illetve ismereteknek másokhoz való *eljuttatását* szolgálja. (Csak éppen sajátos módon teszi ezt, valamilyen kellemes mellékhatásoknak a kíséretében. Ahogy a klasszikus rómaiak nyomán az iskolában tanították: „Dulce et utile” — édesen és hasznosan — „Aut prodesse, aut delectare” — hasznosnak is lenni, gyönyörködtetni is.)

Ezekkel a felfogásokkal nem tudtad megnyugtatóan összeegyeztetni azt, ami téged ennek a pályának a választására indított.

Elsőként Adyval való „találkozásod” már említett élményét. De nemcsak ezt.

Miért? Regényeket, drámákat vagy verseket olvasva ne szereztél volna hasznos ismereteket?

Hogyne szereztél volna. Csakhogy ismereteket — legalábbis éppen a következetesen végigvitt racionalizmus, a természettudományok vagy a matematika-geometria értelmezése szerinti ismereteket — tapasztalataid szerint sokkal alkalmasabb módon szerezhettél máshonnan. Részben szereztél is valamennyit. A *grófi szerűn*-nél vagy az *Arat a magyarnál* sokszorta többet a népi írók különböző szociográfiáiból, *A nagy Pénztárnok*, a *Harc a Nagyúrral* és az *Álmodik a nyomor* sorainál megbízhatóbbakat a kezvedbe került első szociáldemokrata közgazdasági-társadalomtudományi broszúrákból, a Léda-versek fojtó mámorélményénél Freud ide vonatkozó pszichoanalitikai írásaiból. *Szemléletednek* az átalakuláshoz viszont inkább csak a bázist adták ezek a szakmai arculatú munkák. Fedezetet, tudáshátteret ahhoz a belső átrendező-déshez, mely *különös energiáknak a hatására* indult meg benned. Tudományos írások segítségével közben igazolni is tudtad a benned megindult átformálódást, s persze bizonyára módosítani is tudtál valamennyit ennek az irányán. Nagy szakséged volt tehát rájuk — tudományos írásokra — közvetlenül ahhoz, hogy jobban értsd (vagy érteni gondold?) azt a környezetet, amelyben élsz, közvetve pedig cselekedeteidnek a megválaszolásához is. És ahhoz is, hogy mikor már letetted kezvedből az Athenaeum kiadású Ady-kötet tömötten fekete sorait, és visszajutottál egy szembeötlően más összefüggéshálózatba — olyan környezetbe, mely egy egészen másfajta világnak a látszatát teremti meg közvetlen tapasztalásaid „józan” együttesének segítségével — akkor se tagadd meg ennek a zökkenőnek a hatására a csodák és ijedelmek korábban föltámadt együttesét. Ne kelljen annak az igényét érezned, hogy kétségbe vond az előbb olvasott sorokban teremtett-sugallt „világ” valamiféle létezését. Azt azonban már nem mondhatod, hogy ezek az ismereteidet gyarapító munkák *készítettek* arra, hogy keresd azokat az órákat, melyek során a versek által teremtett „létezési módon” kívül minden más lényegtelenné, vagy talán inkább érvénytelenné vált számodra. Azon a — mondjuk így — „világon” kívül, melyben a magad sorsaként — egyik lehetőségeként? — élted meg Dózsa unokájának lefojtott indulatait és Szent Margit szelid fájdalomú várakozását, az eltévedt lovas vak ügetését és a tragikus harcföladást egy pogány tornákra hívó Ós Kaján ellenében. Mindezt igenis *megélted* — anélkül persze, hogy közben *teljesen* elfelejtetted volna: te csak egyik újraélője vagy ezeknek a szerep-lehetőségeknek. És közben azért valaki más is vagy: tizenöt éves kamasz, új, teljesebb értékű kötődésre vágyó, létében

mégis tagadhatatlanul „úrigyerek” — egy világháborút és egy történelmi összeomlást követő útkeresés nem egészen könnyű éveiben — és mégsem a parasztháború korában.

Távolabbról visszanezve, szakszerűbb mai szavaiddal úgy fogalmaznád ezt meg: ezer új arcot, új alakot ölthetsz magadra, mégis, már csak változatokat tudsz eljátszani olyan „alaptémákra”, amelyeket mások más helyzetekben már eljátszottak.

Légy őszinte: a tiedénél teljesebb értékű alakításban.

És mégis; anélkül, hogy ezzel eleve megsemmisítették volna a te majdani alakításod érvényességét.

Hiszen, ha te részben csak cserkész tábortüzek emlékeit idézve élted is át a tábortúznél kesergő szegénylegények sorsát — (nem sokkal később már Kosztolányi-sorokból előrajzolódókat érezve néha inkább a magadénak, szüleid lakásának „négy fala között”), az mégis visszavonhatatlan volt, hogy innentől fogva *egész életedben* másképpen *kellett* valamiképpen érezned és viselkedned. Időnként külsőleg is. Lázadva közvetlen környezeted normái ellen, új lépáncsokat keresve, vagy éppen ilyenekhez igazodva.

Csak egyetlen része volt ennek a formálódásnak, hogy élethivatás-választásodat is ez szabta majd meg. Fontosabb volt ennél világlátásod formálódása, létértelmezésed átalakulása, társadalmi-erkölcsi viszonylatokban is. Szembefordulásod azokkal — bárkik voltak is —, akik az évszázados vétkeket jóvátévő földosztás előtti állapotokig forgatták volna vissza az idő kerekét, pár év múlva pedig már azokkal, akik elárulták az akkor még általad is hitt eszmét. Egy évtizeddel később, annak a júniusi délelőttnek a döbbenetében azokat, akik önmagukkal is megküzdve tudtak följutni a történelmi sorsvállalás tragikus magaslataira, megintcsak újra meg újra elmondott, régiesre hangolt Ady-sorokkal érezted — tehetetlen dühvel tovább-tovább kóborolva pesti talponállók pultjaitól, budai utcákon kaptatva felfelé, legteljesebben meggyászolhatóknak: „ebeké a vérünk, Fejünk fölött varjak kárognak. Pajtás, meghalt a vezérünk.” Több volt ebben pusztá véletlennél, merőben személyes esetlegességnél. (És ha volt talán benne pósz is — milyen szerepből hiányzik teljesen? — nem csak ez volt benne.) Az *alapélmény* ekkor: az első találkozások idején alakult ki benned — ekkor még „játékosabban”, a lehetőségek szférájában. (A virtuálisat, a tragikusan lehetségest azután a „tapasztalati valóság” realizálta ötvennyolc nyarán a maga visszavonhatatlan, megmásíthatatlan könyörtelenségével.)

Az persze lehet, hogy Ady verssorainak sajátos *hangszíne*, mely annyira fontos lett számodra, idegen maradt és marad sok más olvasójától: olyan személyiségektől, akik máshonnan indultak, más utakat jártak meg, vagy egyszerűen más „alapanyagból” formálódtak. Hozzá való kötődésedben biztos, hogy fontos szerep jutott szűkebben személyes mozzanatoknak is. Egy fokkal messzebbre néző szem számára már az is feltűnő lehet, mennyire mélyen gyökerezik ez a világ a sajátosan magyar múltban — a történelmiben és az irodalmiban egyaránt. Azok számára, akik mindettől valamiért távolabb állnak, egy és más akár kuriózum is lehet. De hát pár évvel később Kafka földmérőjének alakjában is mintegy te magad próbáltál volna bejutni —, most már a sajátosan hazai ódonágú „vad vármegyeháza” helyett — a helyi színeket alig hordozó, valahol létező Kastélynak a falai közé. (Mint majd egy negyedszázaddal később ténylegesen is, az egykori Monarchia fővárosában: ottani kollégáid jelképes falakkal körülkerített világába.) Az arcnélkülien európai városban játszódo

Per K-jának dermesztő sorsát is végső soron a magadéként tudhattad megélni — olyanokkal együtt, akik más életutakat jártak végig. (Persze, olyan is volt, akinek pedig éppen ez iránt az életút iránt vált különösen erőssé a fogékonysága, a maga egyéni életútjának „köszönhetően”. „Ilyeneket szoktam álmodni” — mondta csöndes helybenhagyással a regény nyomán készült filmet végignéző Lengyel József.) Godot-ra is magad várakoztatál majd hiábavalóan —, ez a várakozás ugyanúgy nem érhet soha véget, akár a harc a Nagyúrral vagy a fogatkozott emberséget kereső ügetés az „új hínárú út”-ak ködlepte, bozótbenőtte tájain. Néhány évvel „a híres magyar Hortobágy” után akár Átokföldje vagy X. városa is a te létezésednek tudott a színterévé válni. A hűvösebb, „párátlanabb” légkörű, színek és illatok bódításától mentes művek világa egy fokkal jobban megélezte a tekintetedet — ezzel is kedvezőbbé téve a tárgyilagos szemlélés és ítéletalkotás föltételeit — magának a szerep-próbálásnak a vonzását azonban ez sem szüntethette meg teljesen. Sok ismerettel gazdagodtál a *Háború és békét* olvasva? Bár minél többet meg tudtál volna belőle máig őrizni. De ha igazán megbízható tudást akarsz szerezni a lapokon megelevenített korról, akkor mégis inkább történelemkönyvek után nyúl a kezed. Még a realizmusesztétika rangosabb képviselői is bizonyára így tettek volna. „*De te fabula narratur*” — idézte egyébként maga Lukács György is egyetértően ezt a mondást, mely a szigorúan tárgyilagos ismeretfeldolgozástól eltérő *személyes érintettségnek* a mozzanatát emeli ki. Innen már csak egyetlen lépésre van szükség ahhoz — ha nem is jelentéktelen ez a lépés —, hogy eljussunk a Weöres Sándor versében megfogalmazottak kimondásáig: „Kóbor macska szívja csibe vérét? / Ennek halálkínját, annak éhét / egyként érzem. / Sziklát zúznak? Föld húsába törnek? / Nem fáj az a kőnek, nem a földnek, / de fáj énnekem.”

A Bibliában Jézus misztikus szavakkal szól arról a társas lelki jelenségről, melyet a lélektan az *empátia* szóval jelöl.

(Folytatjuk)

